

Білоус В.С. Соціокультурні та освітні виміри в інклюзивному середовищі бібліотеки закладу вищої освіти. *Бібліотечна справа у сучасних інформаційно-комунікативних процесах: тенденції та перспективи* : X Науково-практична online конференція (з нагоди 450-річчя заснування Острозької академії), 26–31 травня 2025 р. Острог, 2025. URL <https://conf.oa.edu.ua/index.php/libconf/npc10/paper/view/491/139>
<https://conf.oa.edu.ua/index.php/libconf/npc10/schedConf/presentations>

Білоус Валентина Степанівна

Директор бібліотеки

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

378.6:376-056.2/.3]:027.7 (477.44-25)

Соціокультурні та освітні виміри в інклюзивному середовищі бібліотеки закладу вищої освіти

Анотація. У статті висвітлено основні соціокультурні та освітні виміри в інклюзивному просторі бібліотеки. Підкреслено роль бібліотеки у питанні формування безбар'єрного інформаційно-комунікативного середовища для різних категорій користувачів, зокрема людей з особливими освітніми потребами. Наведено досвід бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського щодо формування інклюзивної бібліотеки. Визначено основні тенденції та стратегію діяльності бібліотеки у формуванні інклюзивного простору та інклюзивної компетентності.

Ключові слова: інклюзивна освіта; інклюзивне середовище, особа з особливими освітніми потребами, інклюзивна бібліотека, безбар'єрне середовище, цифрова безбар'єрність, бібліотека Вінницького педуніверситету.

Вступ

Інтенсивне реформування вищої школи в Україні, орієнтованої на західноєвропейські стандарти, неможливе без створення інклюзивного освітнього середовища, яке охоплює соціокультурні та освітні виміри й забезпечує широкий доступ до якісної освіти особам з особливими освітніми потребами. Розглядаючи поняття «інклюзивне освітнє середовище», дослідники трактують його як сукупність умов, факторів та об'єктів інфраструктури, що забезпечують набуття особам з особливими потребами соціальності через включення їх до всіх ланок педагогічного процесу, вільне перебування у просторі навчального закладу, важливою складовою структурою якого є і бібліотека [4]. Бібліотеки, налагоджують функціонування системи бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів з особливими потребами та формування інформаційного контенту на базі сучасних інформаційних технологій. Основна мета доповіді: розкрити соціокультурні та освітні аспекти формування та функціонування інклюзивного середовища у бібліотеці закладу вищої освіти (ЗВО), показати на досвіді роботи бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (ВДПУ імені М. Коцюбинського) основні форми та методи формування інклюзивного освітнього простору, важливість інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивне середовище навчального закладу.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження інклюзивного середовища бібліотеки ЗВО

Аналіз досліджень і публікацій

У ході проведення дослідження використано методи загальнонаукового спрямування: аналіз, синтез, узагальнення, проаналізовано низку публікацій, присвячених питанню інклюзії, інклюзивній освіті. Серед вітчизняних вчених, які досліджують питання інклюзії: Л. Батченко, О. Баула, В. Бондар, В. Бочарова, Л. Бровчак, І. Демченко, А. Капська, А. Колупаєва, Л. Старовойт, С. Харченко, М. Чайковський, З. Ленів та інші. Питання інклюзивної освіти є об'єктом досліджень також фахівців в галузі психології, соціальної, інклюзивної та корекційної педагогіки (О. Акімова, В. Андрущенко, А. Колупаєва, А. Король, І. Лапшина, В. Ляхов, Л. Савчук, А. Хіля та інші).

Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти в Україні

Проблема інклюзії, організації інклюзивного середовища, інклюзивної освіти є актуальною темою обговорення в Україні на державному, науковому та практичному рівнях. Забезпеченню інклюзивного доступу до освіти та ефективного використання якісних освітніх ресурсів сприяє документ ЮНЕСКО Recommendation on Open Educational Resources (OER). Різновекторна діяльність університетів із виконання цих Рекомендацій, зокрема на міжнародному рівні, передбачає створення глобального пулу культурно різноманітних, актуальних на місцевому рівні, гендерно чутливих, доступних, відкритих освітніх ресурсів різними мовами та форматами [13]. Розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 р. Освіта залишається ключовим елементом закріплення цінностей, принципів, норм, які становлять основу боротьби українського суспільства за незалежність [10]. Рівність у правах – одна з фундаментальних статей Конституції України, яку втілити у життя держави неможливо без інклюзивної політики, котра передбачає доступність та задіяність у різних сферах життя всіх громадян, зокрема і у сфері освіти. У контексті пропонованого дослідження, враховуючи зростання кількості людей, які фізично постраждали від терористичних дій РФ, важливою є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю [11], де ст. 24 декларує права цієї категорії на освіту. Закон України «Про освіту» визначає поняття особи з особливими освітніми потребами. Це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту [9]. До категорії осіб з особливими освітніми потребами підпадають не тільки люди з інвалідністю, а й внутрішньо переміщені особи, біженці, та діти, які потребують додаткового та тимчасового захисту, особи, які здобувають спеціалізовану освіту або можуть прискорено опанувати зміст навчальних предметів тощо [5]. Реалізація прав та можливостей для кожної людини, створення «суспільства для всіх» передбачає рівний доступ до знань та відкриває широкий аспект для розвитку кожного громадянина країни, захист та інтегрування у соціум усіх верств населення, зокрема осіб з особливими потребами, забезпечує створення комфортного інклюзивного простору [4].

Розділ 2. Бібліотеки ЗВО як суб'єкт формування інклюзивного середовища та інклюзивної компетентності

У сучасному університеті бібліотека перестає бути виключно сховищем книг, трансформуючись у багатогранний інтелектуальний та соціокультурний простір. Прагнення соціальної справедливості – частина місії бібліотек. Тож можливість усунення системної нерівності в освіті завдяки заохоченню ефективного, інклюзивного та справедливого доступу до якісних академічних ресурсів мотивує бібліотекарів постійно шукати нові шляхи й ініціювати нові проєкти [6]. Інклюзія в сфері інформаційно-бібліотечного обслуговування базується на забезпеченні користувачів з особливими освітніми потребами доступними, безбар'єрними можливостями щодо отримання бібліотечних послуг. Основними аспектами діяльності бібліотеки є:

- Надання доступу до різноманітних ресурсів: бібліотеки забезпечують майбутніх вчителів широким спектром інформаційних матеріалів з інклюзивної освіти: наукова; методичні матеріали; художня література; електронні ресурси. Створення інклюзивного середовища в університетській бібліотеці є не просто питанням забезпечення рівних прав, а й потужним інструментом для збагачення соціокультурного життя університету та підвищення якості освітнього процесу. Окремо зазначу основні тенденції розвитку інклюзії в бібліотеках ЗВО:

- Персоналізація досвіду користувача: бібліотеки все більше використовують технології для адаптації послуг та ресурсів до індивідуальних потреб користувачів. Це включає рекомендаційні системи, налаштування інтерфейсів електронних ресурсів, а також індивідуальну підтримку з боку бібліотекарів.

- Універсальний дизайн навчання (UDL): бібліотеки інтегрують принципи UDL у свою роботу, щоб зробити інформацію та навчання доступними для якомога ширшого кола користувачів. Це передбачає надання інформації в різних форматах, використання різноманітних методів навчання та оцінювання.

- Активне залучення користувачів з різними потребами: бібліотеки проводять консультації з представниками різних груп користувачів (студенти з інвалідністю, іноземні студенти, студенти з різних соціально-економічних верств) для кращого розуміння їхніх потреб та розробки відповідних послуг і ресурсів.

- Розширення спектру асистивних технологій: бібліотеки інвестують у придбання та підтримку різноманітних асистивних технологій, таких як програми для читання з екрана, збільшувальні пристрої, спеціалізоване програмне забезпечення, щоб забезпечити рівний доступ до інформації для користувачів з особливими потребами.

- Створення інклюзивних фізичних просторів: бібліотеки переосмислюють організацію фізичних просторів, створюючи тихі зони для користувачів з сенсорними особливостями, гнучкі робочі місця, адаптовані для різних потреб, забезпечують легку навігацію та доступність усіх зон бібліотеки.

- Розвиток цифрової інклюзії: враховуючи зростаючу роль цифрових ресурсів, бібліотеки приділяють значну увагу забезпеченню їхньої доступності. Це включає розробку вебсайтів та електронних ресурсів, що відповідають стандартам веб-доступності (WCAG), надання підтримки у використанні цифрових технологій.

- Партнерство та співпраця: бібліотеки активно співпрацюють з іншими університетськими службами (центрами підтримки студентів, психологічними службами, навчальними центрами) та зовнішніми організаціями для обміну досвідом та розширення спектру послуг для користувачів з різними потребами.

- Підвищення обізнаності та навчання персоналу: бібліотеки проводять навчання для своїх співробітників з питань інклюзії, міжкультурної комунікації та використання асистивних технологій.

- Оцінка та моніторинг інклюзивних практик: бібліотеки регулярно оцінюють ефективність своїх інклюзивних ініціатив та збирають відгуки користувачів для постійного вдосконалення своєї роботи у цьому напрямку.

Завдання усунення бар'єрів особливо актуальне для України, перед якою нині постали безпрецедентні виклики, надають вільний і необмежений доступ до знань, ідей, культури й інформації та відіграють важливу роль у розвитку як суспільства в цілому, так і окремої особистості [8].

Соціокультурні виміри інклюзивного середовища бібліотеки ЗВО

Інклюзивна університетська бібліотека є важливим осередком соціальної інтеграції та культурного обміну. Вона сприяє:

- Подоланню бар'єрів: забезпечення фізичної доступності (пандуси, ліфти, спеціально обладнані робочі місця), а також доступності інформації в різних форматах (шрифтом Брайля, аудіокниги, електронні ресурси з можливістю налаштування) руйнує бар'єри для користувачів з інвалідністю та особливими освітніми потребами.

- Створенню відчуття приналежності: організація інклюзивних заходів, таких як тематичні дискусії, кіноклуби, виставки, що враховують інтереси різних соціальних груп, сприяє формуванню спільноти та відчуття приналежності до університетського життя.

- Розвитку міжкультурної комунікації: бібліотека може стати платформою для діалогу між представниками різних культур, національностей та соціальних груп через проведення відповідних заходів та надання доступу до різноманітних культурних ресурсів.

- Підтримці соціальної справедливості: забезпечуючи рівний доступ до інформації та знань для всіх, бібліотека відіграє важливу роль у боротьбі з соціальною нерівністю та сприяє розширенню можливостей для самореалізації.

Освітні виміри інклюзивного середовища бібліотеки ЗВО

Інклюзивна освіта, яка передбачає доступ та рівні можливості для навчання всіх студентів, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних чи вербальних особливостей, є ключовим елементом сучасної освітньої системи. Проблема полягає в тому, що, незважаючи на зростаюче розуміння та прийняття інклюзивної освіти як необхідної умови для розвитку включеного та справедливого суспільства, багато країн, у тому числі і Україна, стикаються з викликами у її реалізації. Ці виклики включають нестачу

ресурсів, необхідних для підтримки інклюзивних програм, обмежені можливості підготовки педагогів, недостатнє усвідомлення та підтримка інклюзивної освіти на рівні політики та практики [1]. Освітні виміри інклюзивного простору передбачають:

- Забезпечення рівного доступу до навчальних матеріалів: надання навчальних матеріалів у різних форматах, адаптованих до потреб різних категорій користувачів, гарантує рівні можливості для навчання та досліджень.

- Сприяння розвитку універсальних навчальних навичок: бібліотека пропонує спеціалізовані тренінги та майстер-класи з використання асистивних технологій, стратегій навчання для студентів з особливими потребами, а також з інформаційної грамотності для всіх користувачів.

- Створення гнучкого навчального простору: облаштування бібліотеки різноманітними зонами для індивідуальної та групової роботи, з урахуванням потреб різних стилів навчання, сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу.

- Заохочення до самостійного навчання та досліджень: доступність широкого спектру ресурсів, кваліфікована допомога бібліотекарів та сприятлива атмосфера надихають користувачів до самостійного пошуку знань та проведення досліджень.

- Підтримка академічної доброчесності: бібліотека відіграє важливу роль у навчанні студентів принципам академічної доброчесності та правильному цитуванню джерел, що є особливо важливим в інклюзивному середовищі, де можуть існувати різні рівні попередньої підготовки.

Розділ 3. Виклики та перспективи розвитку інклюзивного середовища у бібліотеці ВДПУ імені М. Коцюбинського

Питання впровадження інклюзивної освіти, формування та інтеграція здобувачів вищої освіти в інклюзивне освітнє середовище є важливим вектором роботи ВДПУ імені М. Коцюбинського, де навчаються студенти з особливими потребами та які готують кваліфікованих фахівців для роботи у сфері інклюзії, спроможних ефективно виконувати свої професійні обов'язки в інклюзивному середовищі. 2024 р. створено Центр підтримки студентів, що у сучасних реаліях повномасштабної війни набуває гострої актуальності. Метою створення Центру є забезпечення рівного доступу до якісної освіти особам, які цього потребують, шляхом організації освітнього процесу на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти [5].

Важливим структурним підрозділом університету, що бере безпосередню участь у формуванні інклюзивного простору, є бібліотека, яка вмонтована у соціальний простір університету, функціонує в єдиному інформаційно-комунікаційному просторі. Бібліотека, використовуючи різноманітні форми і методи, виступає провідником гуманістичних ідеалів, впроваджує новітні освітні стандарти, серед яких – інклюзивна освіта. Реалізація цього завдання потребує комплексного підходу та передбачає докорінні зміни в організації роботи бібліотеки, налагодження співпраці з кафедрами університету, відділом молодіжної політики та соціальної роботи та іншими фахівцями (педагогами, психологами, медиками, соціальними працівниками). Поліпшення обслуговування студентів з особливими освітніми потребами та створення для них комфортних умов для навчання передбачає, по-перше, створення безбар'єрного середовища, по-друге, наявність інклюзивних ресурсних зон та їх облаштування у відповідності до особливих потреб користувачів. У бібліотеці створені інклюзивні ресурсні зони, облаштовані у відповідності до особливих потреб користувачів бібліотеки: спокійний інтер'єр, спеціальні архітектурні рішення, мобільні комфортні меблі, комп'ютерне та мультимедійне обладнання, спеціальні дидактичні матеріали, комп'ютерні програми та засоби сприйняття інформації, пристосовані до потреб студентів з особливими освітніми потребами тощо. Організація інклюзивного середовища у книгозбірні передбачає не лише пристосування приміщення та самого робочого місця до обслуговування та надання інформації користувачам з особливими потребами, а й навчально-методичне забезпечення, індивідуальний підхід до кожного. Бібліотека долучається до формування інклюзивної компетентності педагогів, здійснює велику інформаційну та бібліотечно-бібліографічну

роботу щодо підготовки майбутнього вчителя, який свої знання з інклюзивної освіти використовуватиме у подальшій педагогічній діяльності [4]. Варто зауважити, що бібліотечні працівники проявляють особливу увагу до категорії користувачів з особливими потребами, вміють підібрати потрібні матеріали, а також здатні прогнозувати можливі труднощі, адекватно реагувати, нормально контактувати і вчасно надавати необхідну допомогу нашим особливим користувачам. Виклики часу змусили бібліотеку відчувати необхідність використовувати новітні інформаційно-комунікаційні технології, застосовувати дистанційні форми навчання, опановуючи відповідні уміння, навички і компетентності, впроваджувати відкриті освітні ресурси для підтримки освітнього процесу. Бібліотеки ЗВО є важливими ланками щодо доступу суб'єктів освітньої діяльності до відкритих освітніх ресурсів та сприяють підвищенню якості освіти, відіграють важливу роль у накопиченні та збереженні відкритих електронних ресурсів, забезпечують їх доступність, інклюзивність, безбар'єрність [7]. Бібліотека є інформаційною основою, яка містить у собі впорядкований фонд електронних документів, сформованих у відповідних параметрах і програмно-технологічне забезпечення, що дозволяє створювати, опрацьовувати, використовувати та зберігати цей фонд [12, 250]. Під час воєнного стану бібліотека акцентувала увагу на подальше створення безбар'єрного цифрового контенту, забезпечила загальнодоступний віддалений доступ через сайт та інтернет-каталог, продовжила наповнення краєзнавчих інтернет-проектів, у яких відображаються події сьогодення. Вже декілька років поспіль діє інклюзивний проєкт «Бібліотека без меж. Інклюзивна бібліотека» для людей з особливими освітніми потребами (вадами зору). Активно поповнюється головна сторінка та аудіополиця (інклюзивна освіта), яка містить аудіозаписи художніх творів. Бібліотека надає необхідні ресурси та консультаційну підтримку для виконання навчальних завдань, написання унікальних курсових та дипломних робіт з інклюзивної тематики, дотримуючись принципів академічної доброчесності. Особливістю діяльності сучасної бібліотеки як інституції соціалізації молоді з обмеженими фізичними можливостями є інтеграція цієї категорії користувачів у життя громади, що реалізується через освітню, дозвілєву, творчу, інформаційну та волонтерську діяльність [3]. Бібліотека сприяє справі виховання у студентської молоді кращих людських і громадянських якостей, інформує про інформаційні ресурси на допомогу навчанню та вихованню дітей з особливими потребами. Серед найпоширеніших видів культурно-просвітницької діяльності бібліотеки, де розглядаються питання інклюзії, відзначимо такі: книжкові виставки; віртуальні виставки; інформаційні та інформаційно-тематичні огляди; тематичні, тематично-коментовані та інформаційні перегляди; бесіди, зустрічі, презентації; Дні кафедри; Дні інформації тощо. Бібліотекою організовані книжкові виставки: «Інклюзивна освіта та управління школою», «Інклюзивна освіта», «Основи інклюзивної освіти» [2]. Бібліотека бере активну участь у конференціях, нарадах, семінарах, форумах з інклюзії (Міжнародний конгрес на базі ВДПУ імені М. Коцюбинського «Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії»). 2025 р. в Освітньо-науковому центрі «Хаб NotBox» ВДПУ імені М. Коцюбинського відбувся Перший Подільський форум «(не)Все про інклюзію». Мета форуму: започаткувати традицію щорічного обміну досвідом, інноваційними практиками та натхненням між фахівцями, які працюють у сфері інклюзії, створити платформу вільного обговорення сучасних викликів, що існують в інклюзивному освітньому та суспільному середовищі громад Поділля.

Однак, хоча акцентувати увагу на основні проблеми та виклики, які все таки існують на шляху створення повноцінного інклюзивного середовища: недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення; потреба у підвищенні кваліфікації бібліотечних фахівців з питань інклюзії; формування інклюзивної культури серед усіх учасників освітнього процесу; забезпечення сталості та системності інклюзивних практик.

Висновки

В результаті дослідження визначено, що бібліотека сучасного навчального закладу за своєю філософією повинна бути інклюзивною. Це означає готовність прийняти людину з особливими освітніми потребами, створити максимально сприятливе середовище для розвитку її потенціалу. Бібліотека, як територія соціальної інклюзії людей з особливими

освітніми потребами, сприяє створенню освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожного студента, незалежно від особливостей його психофізичного розвитку. Адже інклюзія – це про довіру, підтримку, емпатію, прийняття кожної окремої людини. Це заклади та інституції, в яких усі – рівні в правах, але різні в потребах. І ця різноманітність – має стати силою та основою демократичного суспільства.

Список використаних джерел

1. Батченко Л. В., Штулер І. Ю., Баула О. В. Соціальна відповідальність інклюзивної освіти закладів вищої освіти в умовах військового конфлікту. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2023. 6(17). С. 8–16.
2. Білоус В. С. Інклюзивне середовище бібліотеки: стратегія розвитку *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами* : збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця, 2018. Т. 1. С. 31–34.
3. Білоус В. С. Освітня книгозбірня – територія інклюзивного простору. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2020. 1. С. 17–20.
4. Білоус В. С., Бровчак Л. С. Роль бібліотеки у формуванні інклюзивної компетентності майбутніх педагогів: актуальність, напрями, досвід. *University library at a new stage of social communications development* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції НТБ ДНУЗТ, 8–9 жовтня 2020 р. Дніпро, 2020. №5. Р. 77–85. URL: [:http://conflib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library2020/schedConf/presentations](http://conflib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library2020/schedConf/presentations).
5. Білоус В. С., Бровчак Л. С., Старовойт Л. В. Інтеграція осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: досвід Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. *ІХ-а Міжнародна конференція / Наукова бібліотека Українського державного університету науки і технологій (УДУНТ, Дніпро) 3–4 жовтня 2024 р. Дніпро, 2024*. URL: http://conflib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library_2024/.
6. Колесникова Т. Відкриті освітні ресурси та відкриті підручники в контексті укріплення потенціалу лідерства бібліотек ЗВО в доступності знань. *Вісник Книжкової палати*. 2023. №7. С. 3–15.
7. Лазаренко Н. І., Білоус В. С. Безбар'єрні знання та інформаційно-бібліотечні ресурси – вимога сьогодення. *Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни: XXVII Всеукраїнська онлайнова науково-практична конференція «Короленківські читання», 24-25 жовтня 2024 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2024*.
8. Методичні рекомендації з питань створення безбар'єрного простору в публічній бібліотеці / Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. Київ, 2024. 54 с. URL: <https://profy.nlu.org.ua/file/2024/metod20.03.24.pdf>.
9. Про освіту: Закон України №2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: zakon.rada.gov.ua
10. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року: перспективи втілення. URL: <https://jurfem.com.ua/stratehiya-hendernoyi-rivnosti-v-osviti-2030>
11. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). 2006. *United Nations*. URL: <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>
12. Institutional Repositories as a Global Dissemination Tool of Educational and Scientific Information / N. Lazarenko et al. *Encounters in Theory and History of Education*. 2022. №23. Р. 241–258. С.250.
13. Recommendation on Open Educational Resources (OER). 2019. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-open-educational-resources-oer>